

Позакласна виховна робота у гімназіях східноукраїнського регіону

(друга половина XIX – початок XX ст.)

Галина ЛЯХ,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Слов'янського державного педагогічного університету,

Сергій ФАТАЛЬЧУК,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Слов'янського державного педагогічного університету

Гімназії як основні заклади загальної середньої освіти з'явилися в Україні у XIX ст. Відродившись у 90-х роках минулого століття, сьогодні гімназії стали важливою складовою системи освіти України. Головним завданням гімназій є збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалу нашої держави. Це зобов'язує керівників у сфері освіти і вчителів належно організувати не тільки навчальний процес у гімназіях, але й процес виховання підростаючого покоління. З огляду на це, цікавим і корисним може бути вивчення досвіду ведення позакласної виховної роботи у гімназіях східноукраїнського регіону другої половини XIX – початку XX ст.

Аналіз літературних джерел свідчить про велику увагу сучасних дослідників до проблем освіти другої половини XIX ст. Інтерес для науковців становлять усі ланки освіти, у центрі уваги багатьох досліджень – питання становлення і розвитку гімназій. Зокрема, праці О.Бабіної, В.Борисова, І.Курляк, І.Петрюк, Т.Лутаєвої, Л.Терських розкривають проблеми організації навчально-виховного процесу в гімназіях. Водночас здійснюючи історіографічний огляд наукової літератури, бачимо, що проблема позакласної виховної роботи у гімназіях другої половини XIX – початку XX ст. в Україні не була предметом спеціального дослідження. Епізодично торкаються цього питання у своїх працях Е.Ананьян, О.Грива, О.Коркішко.

До XIX ст. в українській і світовій педагогіці визріла думка про те, що школа має бути не тільки освітньою, але й виховною установою. Справді, історія розвитку шкільництва показує, що в українських школах завжди опікувалися не тільки навчанням, але й вихованням підростаючого покоління. Мета статті полягає в аналізі виховного аспекту діяльності гімназій східного регіону України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Виховання у гімназіях та прогімназіях здійснювалося як в урочний, так і в позаурочний час. Позакласна виховна робота проводилася у різних напрямках: моральне, естетичне, фізичне, трудове виховання – і була тісно пов'язана з навчальною діяльністю.

Відповідальність за виховання учнів у гімназіях була покладена на педагогічний персонал навчальних закладів і батьків учнів, в обов'язки яких входило сприяння гармонійному розвитку гімназійної молоді.

Особливу увагу в гімназіях приділяли інтелектуальному розвитку вихованців, для чого застосовувалися різні форми і методи. Цьому, зокрема, сприяли додаткові заняття з навчальних предметів у позаурочний час, а також екскурсії [2, с. 23]. Вони були різні за змістом – природничі, виробничі (на фабрики, заводи), географічні, історичні тощо.

З метою ознайомлення вихованців з історією своєї країни організовувалися далекі (до Харкова, Києва, Москви, Петербурга) та близькі (до навколишніх міст і селищ) екскурсії. Гімназисти відвідували картинні галереї, музеї, виставки. Корисними і цікавими були екскурсії на фабрики і заводи. Під час екскурсій вихованці мали можливість безпосередньо побачити все те, що має цінність в історичному, релігійному і культурному планах: залишки старовини, монастирі та інші місцеві святині, пам'ятники видатним діячам, які залишили помітний слід в історії держави; помилуватися красою рідної природи.

Витрати на далекі екскурсії покладалася на батьків гімназистів. Для дітей з малозабезпечених сімей окремі гімназії зі спеціальних фондів виділяли певні кошти, які частково чи повністю покривали витрати на екскурсії для таких учнів. При цьому перевага надавалася тим вихованцям, які мали

кращу поведінку та успіхи у навчанні, а контроль за наданням цієї можливості покладалася на батьківські комітети і педагогічні ради [там само, с. 47].

Місцеві екскурсії супроводжувалися незначними матеріальними витратами, і тому організовувалися частіше. Вони сприяли підвищенню в учнів інтересу до отримання знань, оскільки безпосередньо ознайомили дітей з об'єктами вивчення. Отже, виклад навчального матеріалу не мав суто теоретичного характеру – наукові знання унаочнювалися і були пов'язані з життям.

Найчастіше проводилися природничо-географічні екскурсії: в сади, ліси, на поля, береги річок і морів та ін. Під час таких екскурсій учні збирали природний матеріал та створювали колекції комах, рослин тощо. Окрім того, що такі екскурсії були пізнавальними, вони ще й сприяли вихованню любові до рідної природи, свідомого та бережного ставлення до неї. Зокрема, викладачі вчили учнів економно підходити до збирання тих чи інших об'єктів природи. Бережливе ставлення було необхідним ще й тому, що такі екскурсії проводилися різними навчальними закладами в один і той самий час і за тим самим маршрутом, тому надмірне завзяття під час виконання завдання могло зашкодити природі [3, с. 768].

Для учнів середніх і старших класів гімназій організовувалися екскурсії на фабрики, заводи, електричні й телефонні станції, у пожежні депо. Діти відвідували пересувні виставки художників. Це поглиблювало знання учнів про виробництво та мистецтво і вчили їх вести самостійні спостереження за різними явищами природи, життя і культури.

Крім екскурсій, у деяких навчальних закладах для вихованців організовувалися прогулянки. Варто зазначити, що і екскурсії, і прогулянки мали не тільки пізнавальне значення, а й приносили учням задоволення від перебування у колі своїх товаришів по гімназії, а також сприяли їхньому фізичному загартуванню, оскільки більшість екскурсій відбувалася на свіжому повітрі.

Заслужують на увагу заходи з естетичного виховання гімназистів. Культурному й естетичному розвитку учнів сприяли літературні вечори і ранки, які постійно влаштовувалися у більшості гімназій східноукраїнського регіону. Під час таких заходів вихованці читали поетичні твори російських письменників-класиків (О.Пушкіна, М.Лермонтова, О.Грибоедова та ін.), виконували музичні п'єси [2, с. 23]. Основною вимогою до влаштування заходів було те, щоб вони не заважали правильному перебігу навчально-виховного процесу. Щодо часу проведення зазначалося, що доцільно влаштовувати їх не пізніше, ніж за два тижні до початку канікул; у четвер, п'ятницю і суботу Масляного тижня; Великодній день, а також у дні Різдва свят – з 20 грудня по 5 січня [3, с. 743–746].

Репертуар виховних заходів, а також пов'язані з цим витрати гімназійних коштів зазвичай планувалися завчасно. Відповідальність за порядок під час

навчально-виховних заходів покладалася на керівників гімназій і прогімназій.

Платні шкільні розваги не допускалися, але членам правління з громадської допомоги малозабезпеченим учням або членам піклувальних рад і батьківських комітетів дозволялося організувати збір пожертвувань. Найбільшого поширення благодійні заходи набули під час Першої світової війни (починаючи з 1914 р.). Ці заходи мали на меті виховувати в учнів почуття патріотизму, співчуття і співпереживання до долі Батьківщини і свого народу. Вони проводилися як у державних, так і приватних гімназіях і прогімназіях східноукраїнського регіону. Один з таких благодійних вечорів відбувся у приватній Луганській гімназії Е.А. Локтюшової 11 лютого 1917 р. Сценарій проведення вечора був характерним для всіх заходів такого типу [6]. Репертуар його включав як класичні твори («Демон» М.Лермонтова, «Девочки-красавицы» П.Чайковського), так і народні пісні («Где гнутся над омутом лозы»), виконання яких чергувалося з виступами гімназійного оркестру, музичними сценками та вільними гімнастичними вправами. Перед початком і після закінчення літературно-музичного вечора виконувався Державний гімн.

Подібні заходи мали велике значення у вихованні молоді, оскільки окрім отримання естетичного задоволення від свята, вихованці ще й робили посильний внесок у державні справи, що надавало впевненості в особистій значущості кожного з них. Згідно з рішенням педагогічної ради приватної жіночої гімназії Е.А. Локтюшової, отримані кошти було розподілено так: половину суми (128 руб. 08 коп.) направили на потреби Луганського педагогічного лазарету, а решту – на рахунок попечителя Одеського навчального округу для сербських дітей-біженців [5]. До речі, зазначимо, що вихованцям не дозволялося самостійно розпоряджатися коштами, отриманими від пожертвувань, однак їм повідомляли про те, з якою метою вони витрачалися.

Варто зауважити, що згадані вище виховні заходи організовувалися на досить пристойному професійному рівні, до них заздалегідь готувалися. Про це свідчить той факт, що на початку ХХ ст. майже у всіх гімназіях східноукраїнського регіону з підготовчого і до третього класу були введені уроки співів. На цих заняттях учні вивчали музичну грамоту, а також розучували духовні пісні й світські п'єси, переважно патріотичного і національного змісту. Серед учнів старших класів навчалися співати тільки ті, хто мав музичний слух і голос. З учнів, які постійно тренувалися і мали відповідні музичні здібності, утворювалися гімназійні хори. Загальні репетиції хорів проводили два-три рази на тиждень шостими уроками або в позаурочний час [2, с. 41]. Вони брали активну участь у літературно-музичних вечорах і ранках, що відбувалися в навчальних закладах. Наприклад, за активної участі таких хорів протягом 1913 р. відбулися урочистості, присвячені 300-й річниці царювання родини Романових [там само, с. 42].

Крім занять співами, у гімназіях східноукраїнського регіону широко впроваджувалися додаткові заняття музикою і танцями. Під час навчання музики учні гімназій в основному практикувалися у гри на духових інструментах (мідних і дерев'яних). Згідно з розпорядженнями Міністерства народної освіти, до навчання гри на духових інструментах допускалися тільки вихованці середніх і старших класів гімназій під безпосереднім контролем училищного лікаря. Заняття музикою влаштовували здебільшого у позаурочний час, при цьому вони мали як індивідуальний характер (навчання окремих учнів), так і груповий (загальні репетиції гімназійних оркестрів). Кількість членів духових оркестрів не перевищувала 20–25 осіб. Оркестри з успіхом виступали на святах у навчальних закладах, а інколи брали участь, разом з потішними ротами, у військових парадах [там само, с. 43]. У Бахмутській гімназії імені імператора Миколи Олександровича, крім духового оркестру, був ще і струнний [там само].

Заняття танцями проводили тільки для тих, хто бажав, на шостих уроках або у позаурочний час. Навчання танців учні повинні були оплатити окремо, величина платні узгоджувалася з учителем танців з урахуванням кількості охочих навчатися та інших місцевих умов [2, с. 44].

Позакласні заняття співами, музикою і танцями, безумовно, сприяли культурному й естетичному розвитку учнів гімназій і прогімназій, але кількість задіяних у цих заняттях вихованців була обмежена. Це пояснюється цілком об'єктивними чинниками: природними (індивідуальні здібності учнів: наявність музичного слуху і голосу) і матеріальними (недостатня кількість музичних інструментів, нот, відповідних приміщень та кваліфікованих викладачів, а також фінансові можливості батьків вихованців). Наприклад, у 1913 р. на території східноукраїнського регіону заняття танцями проводили тільки у Маріупольській Олександрівській гімназії та Луганській приватній прогімназії Бондаря.

Значна роль у гімназіях і прогімназіях відводилася і фізичному вихованню учнів. Треба зазначити, що цьому напряму виховання до другої половини XIX ст. приділяли недостатньо уваги. Основними причинами цього були: брак спеціальної підготовки викладачів та небажання керівників виділяти додаткові кошти на утримання викладачів цього профілю [4]. Приводом, який змусив керівництво Міністерства народної освіти (МНО) звернути увагу на фізичне виховання учнів, став факт їх надмірної втоми. У зв'язку з цим МНО видало розпорядження, в якому зобов'язало педагогічні ради всіх навчальних закладів, як чоловічих, так і жіночих, спочатку терміном на один рік ввести деякі зміни до навчально-виховного процесу [7]. Пропонувалося: на тижнях, в яких немає святкових днів, надавати учням один день для відпочинку від навчальних занять, але щоб таких днів було не більш як сім протягом року. У ці дні учні повинні були відвідувати музеї, виставки, ходити на екскурсії, займатися

фізичними вправами. При цьому гімназістам рекомендувалося якомога більше часу проводити на свіжому повітрі.

Основною метою фізичних вправ і фізичного виховання загалом є підтримка достатнього запасу енергії у нервово-м'язовій системі, виховання витривалості, розвиток спритності, вправності, впевненості. Цьому найбільше сприяли рухливі ігри. Крім рухливих ігор і гімнастичних вправ, рекомендувалися також катання на ковзанах, лижах, плавання і гребля, їзда на веломашинах та фехтування. Залучення вихованців до занять фізичними вправами мало проводитися на добровільних засадах, тому що примусове залучення не принесло б користі.

Запропоновані МНО нововведення отримали багато схвальних відгуків педагогічних рад, тому більшість із них надійно закріпилася в навчально-виховному процесі гімназій, прогімназій і реальних училищ.

Діяльність, спрямована на фізичний розвиток вихованців у гімназіях і прогімназіях східноукраїнського регіону, поживилася на початку XX ст. Для бажаючих займатися фізичними вправами в позаурочний час влаштовували заняття гімнастикою, фехтуванням, сухопутним і водним спортом. Вони проводилися під керівництвом і наглядом членів педагогічного колективу. Заняття гімнастичними вправами передбачали виконання вправ на гімнастичних снарядах і проводилися в гімнастичних залах навчальних закладів. Позакласні заняття сухопутним спортом здійснювалися на гімнастичних майданчиках, обладнаних на училищних подвір'ях або в окремих спеціально відведених для цього місцевим керівництвом місцях.

Найчастіше проводилися позакласні заняття з таких видів сухопутного спорту, як футбол, лаун-теніс, крокет, а також з використанням різних видів національних ігор. У Маріупольській Олександрівській гімназії, розташованій на березі Азовського моря, вихованці навчалися плавання і греблі, а також парусного спорту [2, с. 52].

У Бахмутській чоловічій гімназії імені імператора Миколи Олександровича були започатковані заняття військовою справою [8]. Інспектор народних училищ А.А. Луцкевич сформував при гімназії потішну військову частину (перший народний клас військового строю і гімнастики) у складі трьох неповних рот. Кількість учнів цієї частини налічувала більш ніж 200 осіб, які практикувалися в умінні володіти зброєю та іншими різновидами військової справи. 22 травня 1910 р. перший народний клас військового строю і гімнастики з показовими виступами був представлений на огляд імператорові [там само].

З метою заохочення вихованців до занять гімнастикою і спортом у гімназіях і прогімназіях східноукраїнського регіону постійно організовувалися гімнастичні свята, перегони, до участі в яких обов'язково запрошувалися, крім учнів і викладачів,

батьки вихованців, а також представники місцевої громадськості. Для учнів, які займалися водним спортом, улітку влаштовувалися перегони на човнах.

Турботу про здоров'я вихованців пов'язували з поняттям відповідальності перед близькими і суспільством. Крім цього, здоров'я розглядалося як природна властивість людини, Божий дар. Тільки в здоровому тілі може виховатися здорова душа, тому вважалося, що збереження цієї гармонії є першочерговим завданням кожного вихованця.

Отже, позакласна виховна робота у гімназійних навчальних закладах східноукраїнського регіону мала різнобічний характер і була спрямована на виховання громадянина держави. При всіх середніх навчальних закладах було створено особливі виховні комісії, які займалися питаннями виховної роботи [1]. Вказувалося на необхідність поєднувати освіту з вихованням молоді в дусі віри, відданості державі та сім'ї, потребу розвитку фізичних і розумових здібностей учнів.

Підсумовуючи аналіз позакласної виховної роботи, яка проводилася в гімназійних закладах східноукраїнського регіону у другій половині XIX – на початку XX ст., зазначимо, що вона була спрямована на виховання в учнів моральних рис і художньо-естетичних смаків, а також на формування фізично здорової і культурно розвиненої особистості. Досвід позакласної виховної роботи свідчить про те, що ефективність її підвищується за умов організації цілеспрямованої систематичної роботи всього педагогічного колективу і пропонування учням різноманітних форм діяльності, які будуть не тільки розвивати їхні здібності та моральні якості, а й збагачувати знання.

Література

1. ЦДІАУ (Центральний державний історичний архів України) м. Києва. – Ф. 707, оп. 259, спр. 80, арк. 197. Циркуляр про створення комісії з виховної роботи.
2. *Отчёт* попечителя Одесского учебного округа о состоянии средних и низших учебных заведений Одесского учебного округа за 1913 г. – О. : Типогр. о-ва «Русская речь», 1914. – С. 60/2.
3. *Миртовский М.М.* Сборник узаконений и распоряжений по мужским гимназиям и прогимназиям Ведомства Министерства народного просвещения. – М. : Издание юридического книжного магазина «Правоведение», 1911. – С. 851.
4. *Цынк Х.* Побольше воспитания / Х.Цынк // Вестник воспитания. – 1892. – №3 / под ред. Е.А. Покровского. – М. : Типогр. Молчанова М.Г., 1892. – С. 208.
5. ЛДОА (Луганський державний обласний архів). – Ф. 38, оп. 1, спр. 7, арк. 15.
6. ЛДОА. – Ф. 38, оп. 1, спр. 7, арк. 14.
7. ОДОА (Одеський державний обласний архів) м. Одеси. – Ф. 42, оп. 45, спр. 1760, арк. 82, 83, 109, 110.
8. ОДОА. – Ф. 42, оп. 35, спр. 1843, арк. 174–176.

Анотації

**Галина ЛЯХ,
Сергій ФАТАЛЬЧУК**

Позакласна виховна робота у гімназіях східноукраїнського регіону (друга половина XIX – початок XX ст.)

У статті проаналізовано зміст позакласної виховної роботи у гімназіях східноукраїнського регіону другої половини XIX – початку XX ст. Особливу увагу приділено питанням розумового, естетичного і фізичного виховання гімназистів.

Ключові слова: гімназії, позакласна виховна робота, східноукраїнський регіон, розумове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання.

**Галина ЛЯХ,
Сергей ФАТАЛЬЧУК**

Внеклассная воспитательная работа в гимназиях восточноевропейского региона (вторая половина XIX – начало XX в.)

В статье проанализировано содержание внеклассной воспитательной работы в гимназиях восточноевропейского региона второй половины XIX – начала XX в. Особое внимание уделяется вопросам умственного, эстетического и физического воспитания гимназистов.

Ключевые слова: гимназии, внеклассная воспитательная работа, восточноевропейский регион, умственное воспитание, эстетическое воспитание, физическое воспитание.

Galyna LYAH, Sergiy FATALCHUK

Out-of-class educational activity in the gymnasias of the East-Ukrainian region (the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century)

The out-of-class educational activity in the gymnasias of the East-Ukrainian region in the second half of the XIXth – the beginning of the XXth century is analyzed in the article. It is underlined that the out-of-class educational activity in the gymnasias was conducted in all directions – mental education, aesthetic education, physical education.

Keywords: gymnasias, the out-of-class educational activity, the East-Ukrainian region, mental education, aesthetic education, physical education.